

Welk kapitalisme?

Bart Nooteboom

Karl Marx voorspelde dat het kapitalisme zou leiden tot een groeiende kloof in rijkdom en inkomen tussen een top van kapitalisten en een bodem van werknemers in steeds ellendiger posities. Herkenbaar? ZZPers als nieuw lompenproletariaat? Moet er een nieuwe Marx opstaan? Is er nieuwe revolutie op komst?

Het broeit

Er broeit groeiend protest. Het volk heeft genoeg van de schandalen van banken, sjoemelen met uitlaatgassen van auto's, belastingontduiking, excessieve salarissen en bonussen van top managers, verlies van werkgelegenheid, gebrek aan inzet voor het milieu, toenemende onzekerheid van werk, meer tijdelijke banen en banen tegen slechte voorwaarden, en het kennelijke onvermogen van 'de politiek' om er effectief wat aan te doen.

De onvrede met het huidige kapitalisme heeft onder andere geleid tot de protesten van de 'Occupy' beweging. Die beweging is als een nachtkaaars uitgegaan omdat ze zich niet wilde transformeren tot een reguliere politieke partij. Nu zijn er nieuwe partijen die dat wel doen: Syriza in Griekenland en Podemos in Spanje. In de VS maakt Bernie Sanders een verbazende opkomst, en in het VK Jeremy Corbyn.

Gaan zij slagen? Er is een dilemma. Buiten het bestaande politieke systeem krijgt men geen macht om te veranderen, maar als onderdeel van het systeem raakt men zelf verstrikt in het onvermogen tot veranderen.

Ook rechts populisme spint goed garen bij de onvrede, maar dan in combinatie met onvrede over allochtonen en vluchtelingen. We zien dat bij Wilders en LePen, en in de VS bij Trump.

Het lijkt dat we leven in een pre-revolutionaire tijd. Een revolutie is niet te wensen. Een terugkeer naar het Communisme zeker ook niet. Een andere vorm van kapitalisme, misschien? Wat dan, en hoe?

Niet weer communisme

Het communisme is niet een oplossing: dat heeft gefaald. Waarom precies? Niet omdat centrale planning altijd onmogelijk is. Het is echter niet in staat in te spelen op de diversiteit en verandering van individuele wensen, kundigheden, ideeën, creativiteit en initiatieven. Die krijgen niet de ruimte, worden in eenvormigheid en starheid verstikt. Het resultaat is demotiverend en onmenselijk. Centrale planning is vooral slecht in innovatie. Die vergt een veelheid van uiteenlopende initiatieven en probeersels waarvan de meeste falen. Centrale planning kan dat niet hebben. Friedrich von Hayek, peetvader van het neo-liberalisme, kwam met dit argument, en hij heeft gelijk: we hebben de markt nodig voor en door die diversiteit en veranderlijkheid.

Is kapitalisme nu de enige uitkomst? Is dat pleit beslecht? Is in die zin de geschiedenis ten einde, zoals Francis Fukuyama beweerde? Kapitalisme is markt plus privé eigendom van de productiemiddelen. Dat laat ruimte voor verschillende vormen, en daar wil ik het hier over hebben. Hayek suggereerde dat de markt goed werkt en regulering ongewenst is. Maar de markt werkt vaak niet goed, en zij heeft soms slechte effecten wanneer zij wel werkt. Daarover later meer.

Vormen van kapitalisme

Vroeger, aan het begin van het kapitalisme, was er een grote diversiteit aan kleine en middelgrote bedrijven (zeg tot 100 personeelsleden) die met elkaar concurreren en te klein zijn om markt en overheidsbeleid naar hun hand te zetten.

Nu hebben we vooral te maken met een sterke concentratie van kennis, kapitaal en politieke macht in grote of megabedrijven die nog maar beperkt concurrentie ondervinden, of daarin elkaar uit de weg gaan, hun best doen om de markt te verdelen, toetreding door nieuwe bedrijven in de weg zitten, in mondialisering regulering door overheden ontlopen, en lijden aan tunnelvisie en grootheidswanen.

Ik wil kleinere bedrijven niet romantiseren. Ook bij kleinere bedrijven gaan dingen mis, in het ontduiken van regelingen, slechte behandeling van werknemers, milieuvervuiling, en roekeloos gedrag. Ook daar is er haantjesgedrag, narcisme en machtsmisbruik, maar de gevolgen voor samenleving en politiek zijn minder groot. Daar vindt tenminste niet een machtsconcentratie plaats waardoor de politiek wordt overvleugeld, zoals nu, in het megakapitalisme, gebeurt.

Perversiteiten van het megakapitalisme

Een groot bedrijf kan zich permitteren veel geld uit te geven aan lobby's, om beperkende maatregelen te voorkomen of te verzachten, en om subsidies of belastingvoordelen te krijgen. Het kan vanwege de mondialisering dreigen de werkgelegenheid te verplaatsen naar landen met lagere lonen. En de banken waren te groot om failliet te laten gaan.

Mondialisering van het bedrijfsleven leidt tot de import van het turbokapitalisme uit de VS. Vroeger telden naast winst ook de belangen van werknemers, klanten en samenleving. Nu gaat het alleen om de winst, en wel op korte termijn. Als men niet het potentieel daarvoor benut dan wordt het management door aandeelhouders ontslagen of wordt het bedrijf overgenomen door een 'private equity' bedrijf dat niet onderworpen is aan beperkingen van een beursgenoteerd bedrijf, en het bedrijf opbreekt of leegzuigt en dan in brokken weer op de beurs brengt. Mondialisering van management leidt tot de import van excessieve beloningen van topmanagers, die bovendien gekoppeld zijn aan alleen prestaties in winst.

Vroeger droegen grote bedrijven veel bij tot ontwikkeling van kennis en technologie door fundamenteel onderzoek. De oriëntatie op de korte termijn gaat ten koste van onderzoek, omdat het immers op de lange termijn gericht is. Het wordt nu grotendeels overgelaten aan universiteiten. Dan kan men ook de pruimen uit de pap pikken. Bedrijven willen meer greep daarop, om concurrentie te beperken, waardoor de publieke functie van onderzoek in gevaar komt.

Verplaatsing van werk naar lage lonen landen wordt verdedigd met een argument van lagere prijzen, in het voordeel van consumenten. Maar daarin wordt geen rekening gehouden met de economische en sociale kosten van verlies aan werkgelegenheid in eigen land. Ook niet met de sociale kosten van slechte arbeidsvoorwaarden in de lage lonen landen. Ook niet met de grotere milieuvervuiling van het transport over grotere afstand van producten.

Grote, gevestigde bedrijven hebben weinig belang in 'creatieve destructie', het vervangen van oude producten door nieuwe, vooral als die niet passen in bestaande technologie en organisatie. Ze werpen barrières op voor toetreding van nieuwe bedrijven die meer radicaal innoveren, en als dat niet lukt nemen ze die over, en bevriezen ze de innovatie. Het innovatiebeleid beschermt de grote bedrijven tegen de 'creatieve destructie'.

Het grote bedrijfsleven manipuleert het ontwerp en de verdeling van subsidies. Het IMF heeft berekend dat er wereldwijd meer is uitgegeven aan subsidie en belastingfaciliteiten voor de fossiele industrie dan aan gezondheidszorg.

Wat nu? Moeten we terug naar een kleinschaliger, minder geconcentreerd bedrijfsleven? Hoe? Om dat uit te vinden moeten we de oorzaken van de huidige situatie bezien.

Waar kwam het vandaan?

De 'Occupy' beweging had goed gezien dat de bron ligt in de mondialisering. De mondialisering komt niet alleen voort uit verschillen in lonen en arbeidsvoorwaarden maar ook uit schaafeffecten: productie en distributie, handel, reclame, risicospreiding, en politieke invloed zijn goedkoper of meer effectief bij bundeling van activiteiten, een grotere schaal. Dat is op zichzelf niet ongunstig, maar leidt tot bedrijven die te groot en machtig zijn voor een enkel land. Een wereldregering zou nodig zijn om hen onder controle te houden, maar die hebben we niet. Denk aan de olie-industrie, levensmiddelen, pharma, banken, verzekeringen, automatisering, informatie en communicatie (Google, Apple, Amazon, Facebook, etc.).

Schaafeffecten hebben een grens. Boven een bepaalde schaal zijn ook puur economisch de effecten per saldo negatief. Dat komt door grotere traagheid, door te veel lagen van besluitvorming, een top die zich los zingt van de werkvloer en verdwaald raakt in introversie, een schijnwereld en grootheidswanen. Toch gaat de schaalvergroting ver aan die grens voorbij.

Te veel fusies en overnames

Grote schaal ontstaat vooral door fusies en overnames. Dat is een snellere manier om groot te worden dan door groei van binnenuit door nieuwe activiteiten te ontwikkelen. Ze worden ook als nodig gezien voor het combineren van activiteiten die elkaar aanvullen, of leiden tot de 'nieuwe combinaties' van innovatie.

Dat kan echter ook anders: door samenwerking tussen bedrijven die zelfstandig blijven. Dat biedt meer flexibiliteit: je kunt sneller activiteiten beginnen en beëindigen in samenwerking. Apart blijven geeft minder problemen van de integratie van verschillende culturen, die vaak onderschat worden. Het biedt ook meer behoud van diversiteit, van kennis, ervaring, perspectief, en cultuur.

Wetenschappers op dit gebied weten en zeggen dat al meer dan tien jaar. Toch gaan de schaalvergroting en concentratie door fusies en overnames veel verder dan bedrijfseconomisch gewenst is. Hoe komt dat? Er is een vat vol perversie.

Ten eerste, imitatie: iedereen doet het dus het zal wel goed zijn

Ten tweede, de vlucht naar voren: overnemen voordat je overgenomen wordt

Ten derde, macht: een groter bedrijf betekent voor de top meer macht en meer salaris

Ten vierde, macho gedrag: wat men doet is spectaculair, komt in de krant, en men raakt bekend als een doener. Het opbouwen van externe samenwerking is minder spectaculair en komt niet in de krant.

Ten vijfde: het is gemakkelijker om de baas te spelen dan je de kunst eigen te maken van samenwerken tussen gelijkwaardige partijen.

Ondanks dit alles denderen de fusies en overnames gewoon door. Hoe kan dat?

Toezichthouders in raden van commissarissen zijn meestal topondernemers die dat spel zelf ook spelen en elkaar het spel toestaan.

Hoezo, democratie?

Hoe de democratie faalt in controle van het megakapitalisme is al gezegd. Maar het ligt dieper. De waarde van democratie ligt niet in snelle, grote besluiten. Vergeleken met autocratie is het log en inefficiënt in de besluitvorming. Daarom roepen mensen vaak om een

autoritaire leider. ‘Doe mij maar een Poetin’. De waarde van democratie ligt in de correctie op grootheidswanen, eenzijdige ideeën, foute beslissingen en mislukte projecten. Onder een autocratie worden die verstoep en woekeren zij voort. Het moet onder Poetin heel erg fout gaan voordat de correctie komt, en dat zal gepaard gaan met veel ellende en geweld. Dat werd al onderkend door Spinoza, later Montesquieu.

Welnu. Het kapitalisme begon met de logica van de democratie en heeft zich ontwikkeld tot de logica van de autocratie. De ironie is als volgt. Zoals eerder in dit stuk beweerd, werd de markt door Hayek gerechtvaardigd als onmisbaar om in te spelen op de diversiteit van wensen van mensen en hun kennis, ideeën en vaardigheden. Maar nu heeft de markt geleid tot concentratie en verlies van diversiteit, tot autocratie van oncontroleerbare grote bedrijven. En de politieke democratie is niet opgewassen tegen die commerciële autocratie.

Andere economie

Wat nu? We moeten terug naar een kleinschaliger, meer divers en door de politiek beter beheerst kapitalisme, met bedrijven die zich niet meer kunnen onttrekken aan het publieke belang. Niet door een vloed van regelingen, maar door het opwerpen van barrières tot al te grote schaal en concentratie, en een rem op fusies en overnames. Dat vergt onder andere een andere samenstelling van raden van commissarissen.

Een reden waarom ik voorstander ben van politieke integratie, in de EU, is dat het op die schaal beter mogelijk is grote bedrijven onder controle te brengen. Maar vergroting van de markt geeft ook de basis voor verdere schaalvergroting van bedrijven, en als die de politieke integratie voorbij schiet zijn we nog niets opgeschoten.

Het gaat dieper. Er is ook een andere economische wetenschap nodig, met een meer nuchtere en kritische kijk op marktwerking, en een meer realistische kijk op het gedrag van mensen. Markten zijn nodig, maar niet op deze manier. Er moeten onder die nieuwe economie ook andere waarden liggen dan alleen economisch nut, behoeftebevrediging, en individueel eigenbelang. Bedrijven zijn er om behoeften te bevredigen. En die gaan verder dan alleen materiële waarden, zoals de intrinsieke waarde van werk en ondernemen, en het oplossen van milieuproblemen. Dat vergt een andere onderliggende ethiek.